

В.Ю. Медвідь (Донбаська національна академія будівництва
і архітектури, м. Макіївка, Україна)

НАУКОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті досліджено теоретико-методологічні засади визначення сутності регіонального розвитку, розкрито економічну сутність, специфічні характеристики регіонального розвитку (територія, економічна система, економічний простір). Проаналізовано основні моделі територіальної організації продуктивних сил, які дозволяють усунути наявні суперечності між рівнем розвитку продуктивних сил (природних, матеріальних і трудових) і змістом виробничих стосунків (між характером суспільного виробництва і способом привласнення отриманих результатів).

Ключові слова: регіоналізація, регіон, регіональний розвиток, стійкий розвиток регіону, комплексний розвиток регіону, системний розвиток регіону.

Літ. 15.

В.Ю. Медведь (Донбасская национальная академия строительства
и архитектуры, г. Макеевка, Украина)

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУЩНОСТИ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

В статье исследованы теоретико-методологические основы определения сущности регионального развития, раскрыты экономическая сущность, специфические характеристики регионального развития (территория, экономическая система, экономическое пространство). Проанализированы основные модели территориальной организации производительных сил, которые позволят снять имеющиеся противоречия между уровнем развития производительных сил (природных, материальных, трудовых) и содержанием производственных отношений (между характером общественного производства и способом присвоения полученных результатов).

Ключевые слова: регионализация, регион, региональное развитие, устойчивое региональное развитие, комплексное региональное развитие, системное развитие региона.

V.Y. Medvid (Donbas National Academy of Building
and Architecture, Makijivka, Ukraine)

SCIENTIFIC GROUNDS FOR DETERMINATION OF THE ESSENCE OF REGIONAL DEVELOPMENT

The article studies the theoretical-methodological grounds for determination of the essence of regional development and reveals the economic essence, specific features of regional development (territory, economic system, economic area). Major models of territorial organization of productive forces which remove the contradictions between the level of productive forces development (natural, material, labour) and the essence of production relations (between the nature of public production and method of appropriation of the obtained results) are analyzed.

Keywords: regionalization; region; regional development; steady regional development; complex regional development; systemic development of a region.

Постановка проблеми. На стику ХХ ст. і ХХІ ст. почали посилюватися процеси регіоналізації. Йдеться про появу тенденцій у суспільних стосунках в масштабах окремих держав, спрямованих на вирішення економічних, соціальних і екологічних проблем під кутом зору інтересів того або іншого територіального співтовариства. Основною організаційною формою в регіоні за-

лишається економіка, покликана забезпечувати координацію використання елементів продуктивних сил і налагодження регіональних і міжрегіональних економічних зв'язків і стосунків. «Економічний достаток регіону визначається територіальним розміщенням продуктивних сил, балансом галузей господарства, наявністю «головних» підприємств, що відповідають за спеціалізацію регіону. При цьому значний інтерес представляють організаційні форми економіки регіону. У регіонах країни історично сформувалися різні форми територіальної економіки: агломерація і промислова агломерація, промисловий вузол, територіально-виробничий комплекс, холдинг, фінансово-промислові групи, вільні економічні зони, офшорні зони, технополіси або наукогради тощо» [10, 87].

Від того, як розвивається економіка у встановлених межах регіону, повною мірою залежить майбутнє населення, що проживає на даній території. Останніми роками сформувалося три розуміння категорії розвитку території. Кількісно розвиток передбачає збільшення масштабів продуктивних сил (економічних ресурсів); структурний аспект розвитку передбачає зміни в структурі і складі елементів; якісний розвиток передбачає зрушення в усереднених та індивідуальних корисностях, споживчих якісних характеристиках окремих елементів продуктивних сил. «Якщо кількісний аспект означає екстенсивний розвиток продуктивних сил, то структурний і якісний – їх вдосконалення. Структурний аспект вдосконалення продуктивних сил значною мірою визначається процесом поширення нововведень у галузях економіки» [4, 228].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти визначення сутності регіонального розвитку або розвитку регіону, сучасні проблеми регіонального розвитку знайшли відображення в численних працях провідних вітчизняних і зарубіжних науковців-сучасників. Проблема ефективного розвитку регіонів висвітлюється у працях українських вчених: М. Борушака [6], В.Н. Василенка [8], Л.Т. Шевчука [12] та інших. Серед зарубіжних фахівців можна назвати К. Астапова [4], С.О. Аханова [5], С. Баранова [13], М.Є. Буянова [7], Л.В. Іваненко [10] та ін., які дослідили сутність, типологію, видову класифікацію регіонів та особливості їх розвитку.

Невирішені частини проблеми. Проте на практиці дуже часто виникають ситуації, коли жодне з названих розумінь розвитку регіонів у чистому вигляді не зустрічається, а спостерігається певний конгломерат, через що не відразу можна визначити, про який розвиток йде мова. Як правило, це відбувається під впливом дії багатьох чинників і умов. Так, «унаслідок дії різноманітних історичних, природно-географічних, економічних чинників, а також неоднакових темпів проведення реформ, змін у системі господарювання та структурі власності в регіонах України значно збільшилася територіальна диференціація рівня економічного розвитку та можливостей соціального забезпечення громадян, що призводить до суттєвих негативних наслідків» [1]. У зв'язку з цим актуалізується необхідність уточнення змісту поняття «розвиток регіону або регіональний розвиток».

Метою дослідження є розкриття економічної сутності та змістових характеристик регіонального розвитку, виявлення основних наукових засад визначення його характеру, специфіки в різних формах (території, економічної сис-

теми, економічного простору), уточнення змісту економічної категорії «регіональний розвиток».

Основні результати дослідження. У будь-якій науці, як показує історія наукових знань, найбільш складною справою є з'ясування змісту вихідних положень і понять. Досвід роботи з науковими виданнями дозволяє стверджувати, що більшості економічних термінів не мають однозначних трактувань.

Вивчаючи поняття регіонального розвитку, необхідно відзначити, що в даний час існує дві точки зору на суть регіонального розвитку: згідно з першою, «розвиток регіону – багатоаспектний процес, що зазвичай розглядається з точки зору сукупності різних соціальних і економічних цілей. Під ним розуміється режим функціонування регіональної системи, орієнтований на позитивну динаміку параметрів рівня і якості життя населення, забезпечену стійким, збалансованим і взаємонеруйнуючим відтворенням соціального, господарського, ресурсного й екологічного потенціалів території» [7, 20], згідно з другою, «під ним слід розуміти будь-які, не обов'язково прогресивні, зміни економічних і соціальних компонентів відповідно до НТП, зростаючим впливом міжрегіональної і міжкраїнової конкуренції, зростанням значення державного управління макро- і мікроекономічними процесами» [13, 32–33].

Така двоякість розуміння суті регіонального розвитку вимагає більш ретельнішого його розгляду з позиції регіону як території, регіону як економічної системи і регіону як економічного простору. Так, «прийнято вважати, що під розвитком території розуміється насичення території об'єктами і зв'язками між ними: чим більше на певній території таких об'єктів і чим тісніший зв'язок між ними, тим більш розвиненою є така територія» [8, 137–138].

Щодо історичних і наукових особливостей, то термін «розвиток території» трактується по-різному. Якщо, наприклад, у республіках колишнього СРСР під розвитком території розуміється кількісні і якісні зміни просторової середовища (економічного простору), пов'язані зі змінами кількісних і якісних характеристик природних ресурсів, господарства (економічного потенціалу території, структурних перетворень, зростання обсягів виробництва), населення і господарських зв'язків. Іншими словами, розвиток і освоєння території передбачають насичення території об'єктами й зв'язками між ними: чим більше на певній території таких об'єктів і чим тісніший зв'язок між ними, тим більш розвиненою або освоєною є територія. На такій території і результати діяльності значно вищі, ніж на менш розвиненій або неосвоєній [8, 137–138]. У Польщі, наприклад, «поняття регіонального та місцевого розвитку найчастіше стосується просторового масштабу розвитку або дій на вказаному масштабі території. ...це питання зводиться не стільки до просторового облаштування, скільки до «низового» характеру динаміки розвитку» [6, 57]. Узагальнюючи, можна стверджувати, що під розвитком території необхідно розуміти певний приріст результатів функціонування економіки, які дозволяють забезпечувати розширене відтворення матеріальних (основних засобів) і трудових чинників виробництва, а також збільшення масштабів і міцності економічних зв'язків, що виникають у процесі суспільного виробництва.

Одночасно з цим «різні способи описання розвитку регіональних систем можна звести до двох основних підходів. Згідно з першим, в регіональному

розвитку домінує поступальний тип руху. Поступальність як форма соціально-економічного розвитку означає послідовне ускладнення, вдосконалення організації даного регіону, посилення його зовнішніх і внутрішніх взаємозв'язків тощо. У ряді досліджень передбачається, що розвиток регіональної системи може супроводитися регресивним рухом деяких її компонентів або створенням неефективних (з якої-небудь точки зору) зв'язків між ними, але ці варіанти розглядаються як результат її «неправильного» розвитку, латентно мається на увазі прогресивний характер розвитку системи в цілому. Домінування поступального підходу в дослідженнях з регіональної проблематики визначає і зміст основоположного поняття «регіональний розвиток», що розкривається на основі таких категорій, як прогрес, модернізація. При цьому не зрозуміло, яким чином слід інтерпретувати повернення певного компонента або системи в цілому в достаток деградації, стагнації» [13, 30]. «Другий підхід до описання розвитку регіональної системи ґрунтується на поняттях про циклічно хвильовий тип руху» [13, 31]. Циклічний хвильовий тип руху в розвитку регіональної системи може бути встановлений за відносно тривалий (більше 20 років) період часу. Як правило, такий тип руху знаменується змінами в техніці, технології й організації виробництва. Це дуже помітно на змінах у характері розвитку старопромислових регіонів.

У свою чергу, розвиток регіонів як економічного простору є не що інше, як розвиток елементів продуктивних сил (чинників виробництва) в просторовому середовищі, яке має відносно замкнену форму, обумовлену територіальним розподілом праці, а саме, просторовим відособленням окремих елементів суспільної праці на основі специфіки вироблюваних продуктів і своєрідності умов їх виробництва [5, 67].

Отже, реальний регіональний розвиток може бути встановлено на основі дослідження змін окремих параметрів, що характеризують регіон з різних ракурсів. Вибір того або іншого ракурсу визначається цілями і завданнями дослідження, що проводиться. При цьому, ґрунтуючись на системному підході, необхідно виділяти основні ознаки такого розвитку, серед яких можуть бути: сприятливість (комфортність) місця існування людини; оптимальна просторова організація економічних процесів; інвестиційна привабливість території; оптимальні фінансові потоки в розвитку території; органічна єдність старого і нового в архітектурно-композиційному просторі території; ефективне використання території як стратегічного ресурсу; достатня кількість матеріально-технічних об'єктів і землі [2, 49].

Бурхливі темпи розвитку людства в останні десятиліття загострили проблеми екологічної безпеки. Під натиском прогресивних змін у технологіях і техніці людство вимушене було піти на кардинальні кроки в координації діяльності різних за своїм технічним рівнем країн. У 1992 р. був прийнятий Кіотський протокол, який визначає квоти країн щодо викидів парникових газів у атмосферу, що, на думку розробників, повинно упорядкувати їх об'єми. У руслі реалізації вимог цього протоколу на практиці часто почали використовувати поняття «стійкий розвиток», у тому числі щодо регіонального рівня. Так, «стійкий соціально-економічний розвиток регіону характеризується його можливістю забезпечувати позитивну динаміку рівня і якості життя

населення, використовувати з цією метою нові чинники й умови, у тому числі збалансоване відтворення економічного, соціального, природно-ресурсного й економічного потенціалу, локалізованого на його території» [15, 77]. Крім того, стійкий розвиток характеризується систематичним приростом результату, не нижчим за допустимий мінімум і не вищим за об'єктивно детермінований максимум, що більше пов'язано з поступальним прогресом на вищих етапах регіонального розвитку, ніж з подоланням соціально-економічної депресії регіональної системи [9, 50].

Стійкий розвиток економічного простору регіону передбачає «забезпечення органами самоврядування, регіональними та державними суб'єктами управління ефективної взаємодії та раціонального сполучення соціальних, економічних та екологічних елементів простору життєдіяльності людей для повного та доступного задоволення різноманітних потреб всіх верств населення» [12, 22].

Основними джерелами інформації, інтерпретація якої дозволяє визначити рівень економічного розвитку регіонів, виступають відповідні кількісні та якісні показники. Такі кількісні і якісні зміни параметрів регіонального розвитку є свідченням того, що даний процес має неповоротний (за умов наявності позитивного тренду динаміки) або поворотний (за наявності негативного тренда динаміки) характер. І у першому, і в другому випадках проявом регіонального розвитку є суперечності між рівнем розвитку продуктивних сил (природних, матеріальних і трудових) і вмістом виробничих стосунків (між характером суспільного виробництва і способом привласнення отриманих результатів). Усунення виявлених суперечностей в економіці регіонів стає можливим за допомогою пошуку, формування і реалізації таких моделей територіальної організації продуктивних сил, в результаті вживання яких формується економіка, що забезпечує як мінімізацію можливих витрат, так і максимізацію можливих результатів суспільного виробництва. У науковій літературі описуються дві основні моделі такої організації території.

Перша модель була реалізована в епоху індустріалізації, що обумовлено домінуванням у регіональному господарстві великих промислових виробництв, які були основними місцями роботи для населення, джерелами поповнень до бюджету і чинниками формування інфраструктури і фінансових потоків. Економічний потенціал такого регіону виражається в показниках промислового виробництва, а основним його економічним ресурсом є володіння виробничими фондами, їх концентрація. Як правило, дані регіони не є центрами виробництва нових технологій, інновацій, а виробляють товари, використовуючи інтелектуальну власність, що належить «зовнішнім» компаніям. Інший варіант організації економічного простору регіону є проєкцією виробничих мереж на територію і відомий як «мережі, прив'язані до місця». У. Пауелл і Л. Сміт-Дор охарактеризували їх таким чином: «Ці райони утворені безліччю соціально інтегрованих, дрібних, децентралізованих виробничих одиниць» [11]. Вони нагадують індустріальні райони кінця XIX ст., «описані британським економістом А. Маршаллом: виробництво здійснювалося тоді в межах регіону, а не окремої фірми» [14, 35].

Важливим імперативом регіонального розвитку є збереження значної ролі держави в економіці. «Держава повинна проводити політику реіндустріалі-

зації, підтримку високотехнологічних галузей, стимулювання інновацій в основних галузях виробництва, розвивати інфраструктуру, тобто визначати провідні вектори модернізаційного розвитку. Держава покликана також створювати умови для розвитку переробних виробництв, у тому числі податкові пільги і, навпаки, високі, загороджувальні мита на вивіз необробленої сировини, проводити спрямовану на завдання модернізації вивірену промислово, зовнішньоекономічну політику» [3, 63]. Досвід України показує, що без держави багато завдань регіонального розвитку не можуть бути успішно вирішені, більше того, відсутність централізованої дії держави може поставити під загрозу цілісність країни, а відсутність відповідних зусиль у державній регіональній політиці може призвести до дезінтеграції відповідних економічних процесів.

Пов'язано це з тим, що продуктивні сили вже створили досконаліші засоби виробництва і нові продукти (особливо в інформаційній сфері), а виробничі стосунки чомусь не можуть їх прийняти і засвоїти. Через це посилюється конфлікт інтересів, який неминуче може позначитися і на характері економічного розвитку регіонів, що актуалізує виявлення саме таких чинників (умов) регіонального розвитку, які зможуть нейтралізувати негатив, що вже з'явився і можливий у виробничих стосунках. Пошук чинників регіонального розвитку, виділення найбільш характерних з них для всіх регіонів без винятку може стати завданням подальших наукових досліджень.

Аналізуючи вищевикладене, можна зробити такі **висновки**:

1. Реальний регіональний розвиток можна визначити на основі дослідження змін окремих параметрів, що характеризують регіон з різних ракурсів.

2. Основними джерелами інформації, інтерпретація якої дозволяє оцінити рівень економічного розвитку регіонів, виступають відповідні кількісні та якісні показники. Такі кількісні і якісні зміни параметрів регіонального розвитку є свідченням того, що даний процес має неповоротний або поворотний характер.

3. Системність регіонального розвитку може бути показана через призму виділення його структури, відзеркалення основних властивостей, опису ознак і рис, а також відтворення відповідних величин (заходів).

1. Про Концепцію державної регіональної політики: Указ Президента України від 25.05.2001 №341/2001 // zakon1.rada.gov.ua.

2. *Априамашвили М.* Управление развитием территории в крупных городах // Проблемы теории и практики управления. – 2008. – №2. – С. 44–56.

3. *Архипов А.Ю.* Императивы, направления развития посткризисной экономики России // Философия хозяйства. – 2011. – №1. – С. 62–68.

4. *Астапов К.* О концепции адаптивно-стабильного развития в современном мире // Общество и экономика. – 2006. – № 7–8. – С. 221–244.

5. *Аханов С.А.* Эффективность общественного производства. Три уровня анализа: народнохозяйственный, региональный, хозрасчетный. – М.: Мысль, 1987. – 165 с.

6. *Борушак М.* Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів: Монографія. – Львів: ІРД НАН України, 2006. – 288 с.

7. *Буянова М.Э.* Оценка региональных рисков регионов Южного федерального округа // Регионоведение. – 2006. – №3. – С. 20–32.

8. *Василенко В.Н.* Архитектура регионального экономического пространства: Монография / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк: Юго-Восток, Лтд, 2006. – 311 с.

9. *Гуриева Л.* Стратегия устойчивого развития региона // Проблемы теории и практики управления.— 2007.— №2. — С. 46–57.
10. *Иваненко Л.В.* Территориально-организационные формы экономики регионов // Региология.— 2006.— №3. — С. 87–96.
11. *Пауэлл У., Смит-Дор Л.* Сети и хозяйственная жизнь // Западная экономическая социология: Хрестоматия современной классики. — М.: РОССПЭН, 2004. — С. 229.
12. Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи: Монографія / НАН України, Ін-т регіональних досліджень; За ред. д.е.н., проф. Л.Т. Шевчука. — Львів, 2011. — 256 с.
13. *Скуфьина Т., Баранов С.* Региональное развитие России в свете циклически-волновых представлений // Федерализм.— 2007.— №1. — С. 29–48.
14. *Тютин Д.В.* Перспективы формирования региональных пространственно-организованных кластеров в конкурентной среде развития территорий (по материалам Калужской области) // Экономика и управление.— 2010.— №8. — С. 35–41.
15. *Черная И.П.* Региональная политика устойчивого развития: проблемы и особенности формирования и реализации в Российской Федерации // Менеджмент в России и за рубежом.— 2006.— №2. — С. 76–83.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2012.

КНИЖКОВИЙ СВІТ

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА ПРЕСТИЖНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

Україна, 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26
E-mail: book@nam.kiev.ua
тел./факс 288-94-98, 280-80-56

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ
РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЕКОНОМІКИ І ШЛЯХИ
ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

КОЛЕКТИВНА НАУКОВА МОНОГРАФІЯ

Сучасні проблеми розвитку національної економіки і шляхи їх розв'язання: Колективна наукова монографія / За наук. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка. — К.: Національна академія управління, 2008. — 452 с. Ціна без доставки — 50 грн.

У монографії розглядаються теоретичні і практичні проблеми розвитку економіки України, пропонуються шляхи їх розв'язання з метою зростання її конкурентоспроможності та ефективності.

Буде корисною для аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, практичних працівників.